

90-3
L 871

L
28

Konstantīns Karulis

BĪBELES

pirmais izdevums latviešu valodā

1685 - 1694

Rīga

c Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejs, 1989.

22. 179

Gadu desmitā no 1985. līdz 1994. gadam aprit 300 gadi, kops latviešu valodā iespiests un publicēts viens no lielākajiem un kultūras vēsturē svarīgākajiem tekstu kopojumiem, ko pēc grieķu nosaukuma apzīmē par Bībeli (grieķu biblia 'grāmatas'): ar 1685. gadu datēts kristiešu svēto rakstu kopojums, ko tradicionāli dēvē par Jauno derību, ar 1689. gadu jūdu svēto rakstu trīsdaļīgais kopojums, ko dēvē par Veco derību, 1694. gadā Zviedrijas karalis Kārlis XI atļāva izplatīt iespiesto Bībeli.

Senebreju valodā rakstītie jūdaisma svētie raksti tapuši ilgākā laika periodā, sākot ar 12. gadsimtu pirms mūsu ēras, bet grieķu valodā sacerētie kristiešu svētie raksti - mūsu ēras pirmajos divos gadsimtos. Šie kristiešu raksti kanonizēti (sankcionēti noteiktā formā) tikai 4. gadsimtā. Pāvests Gregors VII 1080. gadā atzina par vienīgo kanonizēto tekstu Bībeles latīņu tulkojumu, tā saukto vulgātu (latīņu vulgata vispār pieejamā', tas ir, parastajā tautas valodā), un nākamajos gadsimtos pat aizliedza lasīt Bībeli tautas valodā.

Ar reformācijas kustību sākās Bībeles tulkošana vairākās Eiropas tautu valodās, un jau pirms šās kustības izgudrotā grāmatu iespiešanas māksla veicināja Bībeles plašu izplatīšanos nacionālajās valodās: 1488. gadā tapa tulkojums čehu valodā, 1534. gadā Mārtiņa Lutera tulkojums vācu valodā. Ar Lutera mācības izplatīšanos radās vairāki Bībeles tulkojumi Ziemeļeiropas valodās, to vidū zviedru valodā 1541. gadā. Šos tulkojumus lielā mērā ietekmēja M. Lutera vācu teksts. Zviedrijā luterānisms kļuva par valsts reliģiju, un Zviedrijas karalis līdz ar viņam pakļautajām augstākajām amatpersonām veicināja luterānisma nostiprināšanos visās valsts provincēs, cerot tādā veidā stiprināt arī karaļa varu. Viens no līdzekļiem luterānisma nostiprināšanai bija Bībeles tulkošana atsevišķu Zviedrijai pakļauto tautu valodās, un tā arī latvieši ieguva savu Bībeles tulkojumu.

Bībeles tulkošanai nacionālajās valodās bija liela kultūrvēsturiska nozīme. Senie teksti gan ar vēsturisko faktu materiālu, gan ar jūdu dzejas tēlainību un īpatnējo stilu, gan ar Tuvo Austrumu pasaules izpratni un ētikas normām paplašināja dažādām tautām piederīgo cilvēku gara apvārsni, reizē uzslāņojoties šo tautu mantotajām kultūras tradīcijām. Tulkojumiem nacionālajās valodās bija liela loma šo valodu literārās formas izveidošanā un valodas līdzekļu normēšanā.

Teiktais attiecas arī uz latviešu literārās valodas pirmformas - rakstu valodas - izveidošanu, terminoloģijas paplašināšanu un ortogrāfijas stabilizēšanu. Bībeles sižetu un valodas (piemēram, terminu un frazeoloģismu) ietekme latviešu literatūrā un valodā sniedzas līdz mūsu dienām, un no Bībeles Jaunās derības izrietošā kristīgā ideoloģija dziļi ietekmējusi lielas latviešu tautas daļas garīgo pasauli. Tāpēc Bībeles latviešu tulkojuma trīssimtgade ir ievērojams notikums latviešu tautas kultūras dzīvē.

1. Pirmie Bībeles fragmenti latviešu valodā

Pirmie Bībeles fragmenti, ko tulkoja latviešu valodā, bija tēvreize un baušļi. Senākie līdz mūsu dienām nonākušie tēvreizes fiksējumi ir Simona Grunova Prūsijas hronikā, kas rakstīta apmēram 1526. - 1531. gadā,¹ ieraksts kādā 1507. gadā izdotā latīņu agendā² un iespiestā veidā S. Minstera "Kosmogrāfijā" ("Cosmographie", Briselē 1550). Senākais saglabājies baušļu teksts latviešu valodā ir 1585. gada katoļu katehismā ("Catechismus catholicorum", Viļņā).

1586. - 1587. gadā Kēnigsbergā (tag. Kaļiņingradā) iespiestās luterāņu rokasgrāmatas ("Enchiridion") otrā daļā pirmoreiz parādījās plašāki Bībeles fragmenti - evaņģēliji un epistulas (apustuļu vēstules). Rediģētā veidā šie teksti ietverti Rīgā izdotā 1615. gada rokasgrāmatā, kas bija pirmā Rīgā iespiestā grāmata latviešu valodā. Vēlāk šo rokasgrāmatu pārstrādāja G. Mancelis ("Vade mecum", 1631). G. Mancelis pārtulkoja arī Zālamana "Sakāmos vārdus" ("Die Sprüche Salomonis", Rīgā 1637) un Zīraka (Siraha) "Gudrības grāmatu", kas ietverta 1631. gada rokasgrāmatā. Šī Zīraka "Gudrības grāmata" ir viens no Bībeles Vecās derības pielikuma (tā saucamo apokrifu) rakstiem, kuri ietilpst arī pirmajos Bībeles latviešu izdevumos, bet vēlākajos izdevumos tie nav uzņemti.

No jauna evaņģēlijus un epistulas tulkoja G. Elgers ap 1640. gadu, šis tulkojums no rokraksta iespiests Lundā 1961. gadā, bet citā redakcijā izdots Viļņā jau 1671. gadā.

Kā luterāņu, tā katoļu izdevumos var būt izmantoti, resp. pārstrādāti kādi senāki rokraksta teksti.

Jauni, nopietnāki priekšdarbi Bībeles tulkošanai veikti 17. gadsimta 60. un 70. gados. Nopietnāki šie priekšdarbi bija tāpēc, ka tulkotāji bija ne vien labi latviešu valodas pratēji, bet centās Bībeles tekstus tulkot no senebreju un grieķu oriģināla. 1664. gadā Rīgā iespiests latvieša Jāņa Reitera Mateja evaņģēlija tulkojums (pagaidām nav atrasts neviens līdz mūsu dienām saglabājies eksemplārs) un 1675. gadā viņa Bībeles fragmentu "Tulkojuma paraugs" (vienīgais zināmais eksemplārs Upsalas universitātes bibliotēkā).³ Aptuveni tai pašā laikā Bībeles fragmentus tulkojis un agrākos G. Manceļa tulkojumus pārlabojis pazīs-

tamais garīgo dziesmu autors un tulkotājs Kristofors Fīrkers. Šie teksti daļēji ievietoti H. Ādolfija rediģētajā "Pāpildinātajā latviešu rokasgrāmatā" ("Vermehrtes lettisches Handbuch", Jelgavā 1685). Izteiktas domas, ka K. Fīrkers gribējis pārtulkot visu Bībeli un jau veicis šā darba lielu daļu. H. Ādolfijs raksta, ka vairākas Fīrķera pārtulkotās Bībeles grāmatas nekrietni cilvēki viņam izkrāpuši un piesavinājušies. J. Reitera un K. Fīrķera tulkojumi tieši vai netieši saistīti ar pirmo pilnīgo Bībeles izdevumu latviešu valodā.

2. Bībeles tulkojuma tapšana

17. gadsimtā Latvija bija lielo politisko, militāro un ideoloģisko strāvojumu krustceļos. Galvenie spēki, kas sacentās par varu Latvijā, bija Zviedrijas un Polijas karaļvalstis, laiku pa laikam Latvijā iebruka arī krievu karaspēks. Savas varas nostiprināšanai kā Zviedrija, tā Polija citu līdzekļu vidū izmantoja arī reliģiju. Polija bija spēcīgākais katolicisma centrs Austrumeiropā, un Polijas karaļi pievērsa sevišķu uzmanību katoļu ticības atjaunošanai un nostiprināšanai Latvijā pēc 16. gadsimtā sākušās reformācijas kustības. Šajā nolūkā viņi izmantoja arī jezuītu ordeni. Kad Zviedrijas karalis Gustavs Ādolfs 1621. gadā ieņēma Rīgu, no turienes izdzina jezuītus, 1625. gadā jezuītus padzina no Cēsīm, kur bija atradusies arī katoļu Latgales bīskapa rezidence.

1622. gadā Gustavs Ādolfs iecēla par Vidzemes baznīcas augstāko garīdznieku (superintendentu) mācītāju H. Samsonu, piešķirot viņam ļoti plašas tiesības. Zviedru valdības iestāžu mudināts un balstīts, viņš uzsāka cīņu divos virzienos: pret latviešu senajām reliģiskajām tradīcijām un pret katoļu kulta parašām. Šo cīņu turpināja arī Samsona pēcteči, un viens no cīņas līdzekļiem bija garīgās literatūras radīšana un izplatīšana. Šajā ziņā Vidzemes garīgā virsvadība cieši sadarbojās ar Kurzemes hercogistes garīgās un laicīgās varas pārstāvjiem. Zviedru pārvaldītās Vidzemes centrā Rīgā izdeva, piemēram, Kurzemes hercoga galma mācītāja G. Manceļa rakstus, to vidū populāro sprediķu grāmatu (*Langewünschte lettische Postill*", 1654).

1660. gadā par Vidzemes ģenerālsuperintendentu iecēla zviedru J. G. Geceli (Gecelius), kas pirmais ierosināja

Bībeles tulkošanu latviešu valodā. J. G. Gecelis bija labi izglītots, enerģisks, pašos spēka gados. Viņš bija dzimis 1615. gadā, studējis Upsalā un Tērbatā, pēc tam iecelts par Tērbatas universitātes seno valodu un vēlāk par teoloģijas profesoru. Ieradies Rīgā, Gecelis nemitīgi mudināja Zviedrijas valdību piešķirt līdzekļus latviešu un igauņu garīgās dzīves veicināšanai. Stājoties amatā, viņš nosūtīja valdībai memorandu, kur norādīja uz Vidzemes luterāņu draudžu slikto stāvokli un sevišķi pieminēja skolu trūkumu. Memorandā starp citu bija teikts: "Ir ļoti nepieciešams baznīcas nolikums, kas piemērots zemes iekārtai, un Bībele latviešu un igauņu valodā, jo visiem citiem karaliskās majestātes pavalstniekiem ir Bībele viņu tēvu valodā."⁴

J. G. Geceļa ierosinājums nepalika bez atbalss. To apsprieda un akceptēja Zviedrijas Valsts padome 1662. gada 3. septembrī un uzdeva Vidzemes konsistorijai (baznīcas pārvaldei) izraudzīt četrus "labus un mācītus vīrus", kas ar karaļa pilnvaru veiktu tulkošanas darbu.

Zviedrijas karalis nomināli bija 1655. gadā dzimušais Kārlis XI, bet viņa nepilngadības laikā valdīja karaliene māte Hedviga Eleonora un pieci pavaldoņi, kas, savukārt, bija atkarīgi no 40 vīru lielās Valsts padomes.

Valsts padomes lēmumam latviešu Bībeles lietā sekoja karaliskā rezolūcija 6. decembrī. Tā noteica, ka Vidzemē (kurā tolaik ietilpa arī Igaunijas dienvidu daļa) sevišķi vajadzīga Bībele latviešu valodā. Vidzemesģenerālsuperintendents kopā ar ģenerālgubernatoru tika pilnvarots izraudzīties tulkotājus ("labus, spējīgus un saprātīgus vīrus", nenorādot skaitu). Nav zināmi motīvi, kāpēc galveno uzmanību pievērsa Bībelei tieši latviešu, ne igauņu valodā. Nozīme varēja būt Vidzemes latviešu daļas stratēģiskajai lomai: šai Vidzemes daļai bija gara robeža ar katolisko Poliju. Tā kā Rīga bija Zviedrijas otra galvaspilsēta (no šā laika Rīgas ģerbonī ir karaļkronis), Bībeles tulkošana šā novada pamatiedzīvotāju valodā varējabūt arī prestiža jautājums.

Tulkojuma sagatavošanas darbi risinājās gausi. Tikai 1664. gada jūnijā Cēsis sanāca Vidzemes mācītāju sinode (kopsapulce), kas nolēma uzdot desmit mācītājiem veikt parauga tulkojumu - latviskot psalmus (Dāvida dziesmas). Neilgi vēlāk J. G. Gecelis ziņoja karalim, ka mācītāji jau

ķērušies pie darba.

Pēkšņa apstākļu maiņa pārtrauca iesākto darbu. 1664. gada 30. augustā Johanu G. Geceli iecēla par Obu (Turku) bīskapu Zviedrijas provincē Somijā. Viņš gan aizbrauca uz Somiju tikai nākamā gada janvārī, bet par Bībelestulkošanu vairs nerūpējās. Vidzemē aizsāktais darbs palika iedīgli, un pagāja daudzi gadi, iekāms to turpināja.

Nav zināmi tie mācītāji, kurus Gecelis un sinode aicināja tulkot psalmus. Liekas, ka viņu vidū nav bijis latvietis Jānis Reiters. Ap 1632. gadu dzimušais J. Reiters 1656. gadā beidza Tērbatas universitāti, kļuva par Raunas mācītāju un kā literāts bija pazīstams ne vien ar aizstāvēto disertāciju un disputācijām, bet arī ar 1662. gadā izdoto tēvreižu krājumu 40 valodās. Taču Reiteram bija radušies asi konflikti gan ar Raunas muižas pārvaldnieku, kas apspieda zemniekus un bija netaisns pret mācītāju, gan ar konsistoriju, jo Reiters nevērīgi izturējās pret luterāņu dogmām.

Ar superintendentu J. G. Geceli Reiteram bija arī citi konflikti. 1664. gadā J. Reiters savus reliģiskos uzskatus veikli aizstāvēja Rīgā publiskā disputā. Disputu ar tēzēm ievadīja ģenerālsuperintendents J. G. Gecelis, bet J. Reiters uzstājās kā viens no viņa galvenajiem oponentiem. (Disputa tekstu publicēja, bet nav saglabājis neviens publikācijas eksemplārs.) Saprotams, ka ģenerālsuperintendents, kas nevarēja atspēkot Reitera iebildumus pret viņa izvirzītajām tēzēm par pasaules radīšanu un dievišķo paredzēšanu, nebija apmierināts ar šo enerģisko un asprātīgo oponentu un uzskatīja to par ticības atkritēju. Lai izrēķinātos ar Reiteru, vajadzēja savākt kompromitējošus materiālus par mācītāja darbu Raunā. Tos ģenerālsuperintendentam piegādāja muižas pārvaldnieks. Novembrī Reiteru atcēla no mācītāja amata.

Lai parādītu savas valodu zināšanas un spējas tulkot Bībeli, Jānis Reiters tai pašā 1664. gadā bija sagatavojis un iespiedis grāmatā Mateja evaņģēlija tulkojumu latviešu valodā. Iespējams, ka viņš jau agrāk bija iecerējis Bībeles tulkošanu un tagad rīkojās ar izstrādātu manuskriptu. Arī to uzskatīja par pārkāpumu: Reiteram pārmeta, kāpēc viņš licis iespiest evaņģēliju bez recenzēšanas un bez konsistorijas atļaujas.

J. G. Geceļa pēcnācējs superintendenta amatā bija Georgs Preiss. Viņš nerūpējās par Bībeles tulkošanu.

Jauns posms Bībeles tulkojuma sagatavošanā sākās ar Johana Fišera iecelšanu par superintendentu 1673. gadā (no 1678. gada ģenerālsuperintendents). Stāvoklis mainījās arī tajā ziņā, ka 1672. gadā karalis Kārlis XI bija izsludināts par pilngadīgu un 1675. gadā pārņēma valsts vadību pilnīgi savās rokās. Karaļa atbalstīts, J. Fišers varēja realizēt lielāko pasākumu latviešu kultūras dzīvē 17. gadsimtā - sagatavot un izdot Bībeles tulkojumu. Šā pasākuma sekmīgu realizēšanu lielā mērā nosacīja kā karaļa, tā Fišera personība, kā arī labvēlīgie vēsturiskie apstākļi, uz kuru fona risinājās Bībeles tulkošana un iespiešana.

Karalis Kārlis XI bija ļoti enerģisks, darbīgs, neatlaidīgs, ar lielu gribas spēku. Vairāk nekā iepriekšējie karaļi viņš ievēroja zemnieku intereses un balstījās uz viņiem savas varas stiprināšanā. Viņu dēvēja par "zemnieku karali". Ieguvis no Zviedrijas parlamenta (riksdaga) neierobežotu varu valstī kara apstākļos, viņš šo varu paturēja arī miera laikā. Karalis veica lielas reformas - līdzšinējo dižciltīgo amatpersonu vietā izveidoja pārvaldes sistēmu ar algotiem ierēdņiem, stabilizēja valsts finanses, izveidoja spēcīgu pastāvīgo armiju. Viens no lielākajiem finansu un administratīvajiem pasākumiem bija muižu redukcija, kas smagi skāra arī Vidzemes muižnieku intereses. Panākumi bija politikai uzlabot zemāko kārtu stāvokli, zemnieku aizsardzībai izdeva jaunus likumus. Šī zemniekiem labvēlīgā politika atbalsojās arī Vidzemē, kaut gan muižnieki centās kavēt šīs politikas realizēšanu.

Baznīca bija tieši pakļauta karalim, un karalis savas varas stiprināšanai izmantoja arī baznīcas ietekmi. Kārlis XI bija ļoti reliģiozs. Gan luterānisma nostiprināšanai gan arī savas varas interesēs viņš rūpējās par karos izpostīto baznīcu atjaunošanu, apstiprināja jaunu baznīcas nolikumu (1686, pēc četriem gadiem attiecināts arī uz Vidzemi) un piešķīra līdzekļus Bībeles tulkošanai. Svarīgs bija rīkojums, ar kuru Kārlis XI 1687. gadā uzdeva dibināt Vidzemē draudzes skolas.

Visu šo pasākumu realizēšanai bija labvēlīgi iekšējie un ārējie apstākļi. Zviedrija bija kļuvusi par stipru lielvalsti,

kuras iekšējo dzīvi un ārējās attiecības gadu desmitiem ne-
traucēja kari. Karaļa Kārļa XI rīcību Vidzemē garīgajā sfē-
rā ietekmēja Johans Fišers. Viņš dzimis 1633. gadā Vācijā
(Lībekā), studējis teoloģiju Rostokas, Altdorfas un Leidenes
universitātē, ieguvis maģistra grādu un pēc tam bijis mācī-
tājs un superintendents Zulcbahā (Dienvidvācijā). Uz Vid-
zemi Fišeru aicināja ģenerālgubernators Klaudijs Tots, kas
bija diezgan draudzīgs šejienes muižniekiem. Iespējams, ka
vācietis Fišers bija muižnieku ieteikts kandidāts, no kura vi-
ņi cerēja savu interešu ievērošanu. Taču situācija mainī-
jās: K. Totu iecēla par Zviedrijas sūtni Francijā, un par
augstāko amatpersonu Vidzemē kļuva gubernators F. Fer-
zens, kurš nesimpatizēja muižniekiem. Savukārt, J. Fi-
šers bija ļoti patstāvīgs un nevēlējās būt vietējām varām pa-
klausīgs baznīcas ierēdnis. Liekas, ka viņš bija visai tāl-
redzīgs un izprata karaļa vienvaldības centienus, arī viņa
zemniekiem labvēlīgo politiku. Iepazinies ar stāvokli Vid-
zemē, J. Fišers redzēja lielo starpību starp zemnieku dzī-
vi šeit un Zviedrijā, arī viņa dzimtajā Vācijā. Viņš bija gai-
ša prāta cilvēks, ko bija skārušas humānisma idejas, viņš
augstu vērtēja cilvēka cieņu, nosodīja varmācību un se-
višķu uzmanību veltīja izglītībai. Ne velti savam iestāju
sprediķim (1674. gada jūlijā) viņš izvēlējās Jeremijas grā-
matas vārdus "Es tevi glābšu no ļauno rokas un tevi atsva-
bināšu no varmāku dūres".

J. Fišers enerģiski stājās pie darba. Nepaļaudamies uz
vietējām iestādēm, viņš 1675. gadā devās uz Stokholmu pie
karaļa. J. Fišers iesniedza karalim plašu rakstu, kurā norā-
dīja uz bēdīgajiem garīgās dzīves apstākļiem Vidzemē.
Viņš minēja trīs galvenos trūkumus: muižnieku vainas dēļ
draudzes un baznīcas ir sliktā saimnieciskā stāvoklī, Vid-
zemē nav gandrīz nemaz skolu, un no citām zemēm atbrau-
kušie mācītāji neprot latviešu valodu. Saskaņā ar tā laika
uzskatiem par zemāko skolu uzdevumiem J. Fišers rakstī-
ja, ka laukos nav nevienas skolas, "kurā jaunatnei mācītu
dievticību". Blakus tam Fišers raksturoja arī nedaudzo pil-
sētu skolu bēdīgo stāvokli.

Jaunais superintendents saprata, ka ne tikai skolu va-
jadzībām, bet arī visas garīgās dzīves pacelšanai vajadzīga
literatūra. Rīgā bija viena privileģēta tipogrāfija (vienīgā
visā latviešu un igauņu Vidzemē!), ko vadīja Heinrihs Bese-

mesers. Tipogrāfija nebija liela, tās tehniskais iekārtojums bija visai zemā līmenī, un arī iespēšanas jauda bija samērā neliela. Lai būtu pilnīgi patstāvīgs literatūras izdošanā, J. Fišers iecerēja izveidot jaunu modernāku spiestuvi. Iesniegumā karalim viņš lūdza sev privilēģiju grāmatu apgāda iekārtošanai un spiestuves dibināšanai. Fišers lūdza arī atļauju bez muitas ievest tipogrāfijas un spiestuves iekārtas un vajadzīgos materiālus. Lai būtu neatkarīgs no vietējiem pasūtījumiem, viņš lūdza karali noteikt, ka jaunā apgāda un spiestuves produkcija jāiegādājas 3000 Zviedrijas un provinču baznīcām. Fišera nodomi bija lieli, cita vidū, viņš paredzēja iespiest Bībeli senebreju un grieķu valodā. Nebija minēta Bībeles iespēšana latviešu un igauņu valodā. Acīmredzot, Fišers saprata, ka šo izdevumu sagatavošanai (tulkošanai un tulkojumu pārbaudei) vajadzīgs liels laiks, un spiestuves darba plānos tie vēl nav minami.

Neraugoties uz Rīgas rātes protestiem, karalis Kārlis XI 1675. gada 9. augustā piešķīra J. Fišeram grāmatspiestuves privilēģiju. Kaut arī tieši neminot, ar to bija likts viens no pamatiem Bībeles latviešu tulkojuma iespēšanai. Jāšaubās, vai šādu lielu darbu pietiekamā kvalitātē varētu veikt Besemesera tipogrāfija.

Karaļa privilēģijā bija teikts, ka J. Fišeram ir atļauts iekārtot tipogrāfiju un burtu lietuvi ar saviem līdzekļiem "Vidzemes vienkāršās un nabadzīgās jaunatnes kristīgās audzināšanas labā". Vārdā tieši nesaucot, ar to pirmām kārtām, bija domāta latviešu un igauņu zemnieku jaunatne. Privilēģija paredzēja, ka Fišera tipogrāfija un burtu lietuve var saukties par karaliskiem uzņēmumiem un todarbiniekiem ir tādas pašas tiesības un privilēģijas kā citiem karaļa dienestā esošiem kalpotājiem. Fišers drīkstēja nodarbināt arī grāmatmācītājus. Visus spiestuves un iespieddarbu materiālus tipogrāfija varēja brīvi ievest un izvest, maksājot ļoti niecīgu muitu - tikai 1/8 % no ievedamo un 1/4 % no izvedamo materiālu un produkcijas vērtības. Vēlāk tipogrāfijai piešķīra arī grāmatu pārdošanas un maiņas privilēģiju. (17. gadsimtā bija parasts, ka grāmatu apgādi un spiestuves savstarpēji mainīja produkciju.)

Par jaunās tipogrāfijas vadītāju J. Fišers uzaicināja Johanu Georgu Vilkeni no Vācijas. Tas bija izcils amata

pratējs un priekšzīmīgi iekārtoja tipogrāfiju. Parasti literatūrā šo tipogrāfiju arī dēvē par Vilkena tipogrāfiju (arī grāmatu titullapās). Iespiežamo darbu izvēli noteica J. Fišers, viņš arī rūpējās par uzņēmuma finansēm. Tipogrāfija pastāvēja līdz 1713. gadam, bet kara apstākļos jau kopš 17. gadsimta beigām iespieddarbu skaits bija niecīgs. Rosīgākais tipogrāfijas laika posms bija līdz 90. gadu vidum. Zināmi vairāk nekā 150 Fišera - Vilkena tipogrāfijā iespiesti darbi latviešu, igauņu, vācu, latīņu, poļu un zviedru valodās.⁵ Jau 1676. gadā spiestuves produkcijā bija kāds lielāks darbs - Bībeles Jaunā derība vācu tulkojumā.

Noorganizējis tipogrāfiju, J. Fišers sāka rūpēties par skolu dibināšanu. 1678. gadā viņš atkal devās uz Stokholmu un plašākā iesniegumā karalim motivēja latviešu zemnieku skolu nepieciešamību, lai sekmīgi cīnītos ar katolicismu:

"Vidzemē atšķirība no citām provincēm ir tā, kazemnieks ļoti noskaņots par labu pāvesta ticībai un attiecīgai kundzībai. Ja ar čaklu skološanu nepanāks, lai zemnieks atzītu taisnību un ienīstu pāvesta nebūšanas, tad Jūsu Karaliskā Majestāte nevarēs būt droša par zemniekiem un līdz ar to par šo Vidzemes provinci."⁶

J. Fišers, acīmredzot, cerēja, ka ar reliģiskās cīņas motīviem viņš ātrāk panāks iecerētos mērķus izglītības laukā. Līdz skolu dibināšanai tomēr bija jāpārvar vēl diezgan lieli šķēršļi, jo muižnieki nebija ieinteresēti zemnieku skolu ierīkošanā un nepiešķīra vajadzīgos līdzekļus un telpas.

Viens no šī Stokholmas brauciena panākumiem bija J. Fišera iecelšana par ģenerālsuperintendentu, kura pārziņā nonāca arī Vidzemes igauņu daļa, kurai līdz tam bija savs superintendents.

Nākošais J. Fišera brauciens uz Stokholmu pie karaļa - 1681. gadā - jau bija tieši saistīts ar Bībeles tulkošanu un izdošanu. 31. augusta rezolūcijā Kārlis XI daudzu citu jautājumu vidū izšķīra arī Bībeles likteni:

"Tā kā Karaliskā Majestāte ir labi apsvērusi, kāds labums būs, ja Bībeli izdos nevācu valodā, tad Karaliskā Majestāte ar šo uzdod nosūtīt žēlīgu rīkojumu ģenerālgubernatoram, ka jāpiešķir zināmi līdzekļi minēto Bībeļu iespiedšanai."⁷ Runa bija ne tikai par Bībeli latviešu, bet arī igauņu valodā. (Divos dialektos).

Tagad bija jāveic galvenais uzdevums - jārūpējas par Bībeles tulkojumu. Tulkošanai bija jāatrod piemērotsvalodu pratējs. Valodu prasme bija vajadzīga ne tikai tulkošanai, bet arī valodas jaunradei. Mārtiņa Lutera darbs ar Bībeles tulkošanu vācu valodā bija parādījis, ka arī šajā valodā ar lielākām literārām tradīcijām bija nepieciešami jauni termini, vēl vairāk - bija jāveido pilnīgi jauna, uz ļoti atšķirīgiem dialektiem bazēta, vācu literārā valoda. Latviešu valodā nebija nepieciešams kompromiss dialektu apvienošanai, jo literārās tradīcijas viennozīmīgi balstījās uz vidus dialektu. Taču arī šī dialekta izloksnēs (Vidzemē un Kurzemē) bija daudz leksisko un fonētisko atšķirību. Spriežot pēc 17. gadsimta rakstiem, šīs atšķirības bija lielākas nekā mūsu dienās. Taču galvenais grūtums bija jaunas terminoloģijas radīšana daudzveidīgo Bībeles tekstu precīzai latviskošanai. Tikai daļēji varēja balstīties uz reliģisko tekstu agrāk publicētajiem tulkojumiem, jo šie teksti bija daudz šaurāki, un (izņemot J. Reitera tulkojumu) valoda tajos bija samērā neveikla, parasti tie bija tieši pārcēlumumi no vācu valodas.

Dokumenti neatspoguļo to, kā apsvērta un izlemta Bībeles latviskotāja kandidatūra. Liekas, ka kandidātu vidū vairs nebija kādreiz izraudzīto desmit mācītāju, kuriem bija uzdots parauga tulkojums (psalmi). Jau laikus bija pieaicis cits kandidāts - latvietis Jānis Reiters. Pēc atstādināšanas no Raunas mācītāja amata Reiters bija pārgājis katoļticībā, devies uz Romu pie pāvesta pēc tam veicis dažādus pienākumus ārpus Latvijas, studējis arī medicīnu un beidzot atgriezies atkal luterticībā. Zinot par J. Fišera nodomu izdot Bībeles tulkojumu latviešu valodā, J. Reiters 1675. gadā Rīgā publicēja Vecās un Jaunās derības fragmentu tulkojumu "Tulkojuma paraugs" ("Eine Übersetzungsprobe").⁸ Jādomā, ka J. Reiters iespiesto grāmatu nodeva J. Fišeram un gubernatoram F. Ferzenam. No kādas vēlāk rakstītas J. Reitera vēstules secināms, ka gubernators aicinājis viņu pārtulkot Jauno derību. Taču J. Fišera atbalstu Reiters neieguva. Vainīga laikam bija Reitera sliktā reputācija Vidzemes vācu garīdznieku saimē. Šie garīdznieki J. Reitera grāmatu ignorēja. Par to nepārādījās neviena atsauksme, tā nav pieminēta nevienā kon-

sistorijas protokolā. Liekas pat, ka vācu mācītāji (droši vien, arī muižnieki) gādāja par Reitera tulkojuma eksemplāru iznīcināšanu, jo Latvijā no tiem nav saglabāties neviens. Šī grāmata Vidzemē nav bijusi vairs zināma pat 18. gadsimta sākumā, tātad tā iznīcināta jau Reitera dzīves laikā. Saglabāties vienīgi eksemplārs ar vēltījuma tekstu karalim Kārlim XI Upsalas universitātes bibliotēkā.

Par Bībeles tulkotāju kļuva Ernests Gliks (Ernst Glück). Nav īsti skaidra viņa loma Bībeles latviešu izdevuma iecerē. Kā jau minēts, pirmie ierosinājumi Bībeles tulkošanai bija diezgan sen, bet reāli pie tulkošanas varēja stāties tikai tad, kad karalis bija akceptējis J. Fišera iesniegumu 1681. gadā. E. Gliks savā autobiogrāfijā raksta, ka tieši viņš bijis Bībeles tulkošanas ierosinātājs un piedāvājis to pārtulkot no oriģinālvalodām, tikai pēc tam J. Fišers griezes pie karaļa.

Nav iemesla šaubīties, ka E. Gliks mudinājis ģenerāl-superintendentu rūpēties par latviešu Bībeles izdevumu un piedāvājis par tulkotāju. Tas varēja būt izšķirējs apstāklis, lai Fišers tieši 1681. gadā dotos uz Stokholmu runāt par Bībeles tulkošanu. Taču J. Fišera agrākā darbība liecina, ka viņš jau vairākus gadus mērķtiecīgi sagatavojis apstākļus Bībeles izdošanai latviešu valodā, tāpēc vairāk ticams, ka E. Gliks tikai piedāvājis savus pakalpojumus J. Fišera ierosinājuma realizēšanai, atstādams visu organizatorisko darbu un līdzekļu gādāšanu Fišera ziņā. Par Bībeles tulkošanu E. Gliks gan bija sācis domāt jau agrāk.

Ernests Johans Gliks dzimis 1652. vai 1654. gadā Vācijā nelielā Vetinas pilsētā, netālu no Halles, kur viņa tēvs bija mācītājs.⁹ Viņš mācījies Altenburgas latīņu skolā, studējis Vitenbergas un Leipcigas universitātēs un 21 gada vecumā devies uz Vidzemi, tātad ieradies te 1673. vai 1675. gadā. Balstoties uz pirmo datumu literatūrā jau sen izteikta doma, ka E. Gliks Vidzemē ieradies vienlaikus ar J. Fišeru.¹⁰ Tas varētu izskaidrot viņu vēlāko ciešo sadarbību, taču dokumentāru pierādījumu tam nav.

Autobiogrāfijā¹¹ E. Gliks raksta par saviem pirmajiem Vidzemes iespaidiem: "Pirmais trūkums, ko, ierodoties šajā zemē, es ieraudzīju ar savām jaunekļa acīm, gan Dieva godam pievērstām, bija tas, ka latviešu baznīcai trūka

Bībeles un ka tāpēc ar dievkalpojumiem šajā valodā bija gaužām bēdīgi." Pēc paša Glika vārdiem šis apstāklis pamudinājis viņu mācīties latviešu valodu: "Tas mani mudināja ar Dievam dotu ciešu solījumu pamatīgi iepazīties ar šo valodu un tanī iedziļināties." Tātad nodoms tulkot Bībeli bija radies jau diezgan sen. Visai ticams, ka šo nodomu stiprināja un tālāko rīcību veicināja pārrunas ar superintendentu.

Iepazīdamies ar vietējiem apstākļiem, E. Gliks apceļoja ne vien Vidzemi, bet arī Ingriju un Karēliju. Ceļojumā vērotais mudināja viņu mācīties arī krieviski.

Lai tulkotu Bībeli no oriģinālvalodām nepietika studijas iegūto zināšanu, un E. Gliks devās uz Hamburgu, kur papildinājās senebreju valodas prasmē pie slavena skolotāja Esdrasa Edkarda. Autobiogrāfijā Gliks nepiemin senebreju valodu, bet raksta, ka viņš mācījies orientālās valodas." Tā kā Bībeles tulkošanai nav vajadzīgas citas orientālās valodas kā vien senebreju valoda, domājams, ka viņš šajā formulējumā ietvēris arī sengrieķu valodu, kurā rakstīta Jaunā derība. Autobiogrāfijā tālāk rakstīts par viņa nodomu tulkot Bībeli "ex fontibus Ebraeo et Graeco" (no ebreju un grieķu avotiem). 1680. gadā E. Gliks atgriezās Rīgā.

Nav ziņu, kas bijis Hamburgā E. Glika grieķu valodas skolotājs. Zīmīga ir kādu faktu sakrišana. 1680. gada 25. februārī filozofam un matemātiķim G. V. Leibnicam rakstīts no Hamburgas par kādu tur dzīvojošu Vidzemes mācītāju Reiteru, kas uzdodoties par alķīmiķi.¹² Savukārt, Leibnics tā paša gada 3. martā rakstīja, ka šis Reiteres esot valodu skolotājs. Tā kā 17. gadsimta 80. gados Vidzemē nebija cita mācītāja Reitera, jāuzskata, ka pieminētais ir bijis latvietis Jānis Reiteris. Ir zināms, ka viņš antīkās valodas mācījās Rīgas Domskolā un pēc tam grieķu un senebreju valodās papildinājās Tērbatas universitātē. Tātad iespējams, ka viņš Hamburgā darba un līdzekļu trūkuma dēļ mācīja grieķu valodu un ka E. Gliks pie viņa papildinājās šīs valodas zināšanās. Iespējams arī, ka Reiteris palīdzēja Glikam izkopt viņa latviešu valodas zināšanas. Pirms Hamburgas Gliks ne visai ilgu laiku pavadīja Vidzemē, tātad latviešu valodu nevarēja tur pamatīgi iemācīties.

Domu par E. Glika sakariem ar J. Reiteru pastiprina vēl kāds apstākļis. 1680. gadā J. Reiters rakstīja Zviedrijas karalim, ka palicis bez darba (varbūt, pēc E. Glika aizbraukšanas no Hamburgas). Reiters lūdz karali piešķirt viņam vakanto Daugavgrīvas skanstu baznīcas mācītāja vietu. Atgriezies Vidzemē, uz šo vietu pretendēja arī E. Gliks, un viņam to piešķīra. Par vakanto posteni J. Reiters Hamburgā varēja uzzināt no E. Glika, kuram bija draudzīgas attiecības ar J. Fišeru. Kad J. Reiteram izjuka cerības atgriezties darbā Vidzemē, viņš devās uz Zviedriju, un 1681. gadā karalis viņu iecēla par mācītāju Ingrijā, kādā draudzē netālu no Narvas.

Daugavgrīvā E. Gliks pārtulkoja latviešu valodā J. Fišera sarakstīto katehismu jautājumos un atbildēs ("Svēta bērnu mācība"), tulkojumā, laikam, balstoties uz agrākiem katehisma izdevumiem latviešu valodā.

Dzīvodams un strādādams Daugavgrīvā, E. Gliks stājās arī pie Bībeles tulkošanas, acīmredzot, saņēmis šim darbam oficiālu ģenerālsuperintendenta J. Fišera un ģenerālgubernatora K. Hurna (Horn) uzdevumu. Tulkošanas darba labākai veikšanai E. Gliks pārcēlās uz Rīgu. Ģenerālgubernatora sekretāra norēķinos teikts, ka E. Gliks kā latviešu Bībeles tulkotājs kopš 1682. gada "vienu gadu un dienu" (tā laika juridisks termins aptuveni gada apzīmēšanai) apgādāts ar uzturu un istabu Rīgā. Sākot ar 1682. gada 19. novembri, uztura naudu un dzīvokļa īres naudu maksāja arī Glika palīgam studentam Kristianam Bartolomejam Vitenam (Vitem).

Tāpat 1682. gads ir Bībeles latviešu tulkojuma oficiālais sākuma gads. Domājams, ka E. Gliks dažus priekšdarbus veicis jau agrāk. Varbūt, pat Hamburgā, studēdams senās valodas un meklēdams kādiem Bībeles fragmentiem latvisko ekvivalentu.

1683. gada 18. janvārī karalis Kārlis XI pēc ģenerālsuperintendenta ieteikuma iecēla E. Gliku par Alūksnes draudzes mācītāju. Tā kā šī draudze bija viena no lielākajām latviešu draudzēm visā Vidzemē, viņa ienākumi ļoti palielinājās. Ierodoties Alūksnē, Gliks tūlīt nodibināja trīs zemnieku bērnu skolas. Skolu beigušie vēlāk paši kļuva skolotāji citās jaundibinātās skolās. E. Gliks Alūksnē sarakstīja arī latviešu lūgšanu grāmatu un pārredīgēja savu agrāko katehisma tulkojumu. Drīz pēc ierašanās jaunajā darba vietā viņš ap-

precējās ar Alūksnes komandanta, zviedru ritmeistara, meitu.

E. Gliks tulkoja Bībeli, bet ģenerālsuperintendentam J. Fišeram bija jāgādā par darba materiālo nodrošinājumu. Finanšu kārtošana prasīja diezgan lielas pūles. 1681. gadā karalis uzdeva Vidzemes ģenerālgubernatoram sagādāt līdzekļus Bībeles iespiešanai. Par tulkošanas atlīdzību šajā rīkojumā nebija ne vārda. Kad J. Fišers lūdza atvēlēt līdzekļus šim darbam, karalis 1682. gada 1. augustā "viszēlīgi" atļāva Bībeles tulkošanas atlīdzībai izlietot pēc Tērbatas pilstiesas sprieduma no kāda fon Mengdena iekasējamo soda naudu par piedalīšanos divkaujā (1500 vecdālderus, kas līdzinājās 3000 sudraba dālderiem). Nedatētā vēstulē J. Fišers pateicās karalim par piešķirtajiem līdzekļiem, bet lūdza turpmāk tos paredzēt Vidzemes budžetā. Fišers cerēja, ka Jaunā derība latviešu valodā būs pārtulkota jau nākamajā ziemā, tātad līdz 1683. gada pavasarim.

1683. gada 18. janvārī karalis lika paredzēt Vidzemes budžetā 2000 vecdālderus Bībeles iespiešanai latviešu un igauņu valodā. Vasaras sākumā J. Fišers ziņoja karalim, ka Jaunā derība jau pārtulkota latviešu valodā un tulkojums arī cenzēts. Viņš lūdz karaļa rīkojumu, lai jūlijā un augustā varētu saņemt naudu, jo bija jāpasūta papīrs un citi iespiešanai nepieciešamie materiāli. Karaļa rezolūcija bija labvēlīga, bet Rīgā Fišeram solīja tikai pusi no pieprasītās summas. J. Fišers atkal lūdza karaļa palīdzību.

No 1685. gada 11. jūlijā datēta karaļa Kārļa XI raksta redzams, ka Bībeles tulkotāji latviešu un igauņu valodā katru gadu varēja saņemt 200 vecdālderus un brīvu uzturu. Palīgiem, kuri tulkojumu pārrakstīja tīrrakstā, bija paredzēti 100 vecdālderī gadā, bet ģenerālsuperintendentam par viņa pūlēm karalis noteica 300 vecdālderu gada atalgojumu. Tātad J. Fišers par organizatorisko darbu saņēma vairāk nekā tulkotājs.

Bībeles latviešu tulkojumu pārbaudīja ne vien Vidzemes, bet arī Kurzemes mācītāji. Kurzemes hercogiste bija no Zviedrijas neatkarīga valsts ar savu patstāvīgu baznīcas iekārtu. Taču Kurzemē bija lielākas latviešu garīgās literatūras tradīcijas. Tur bija darbojies G. Mancelis, iedams jaunus ceļus un atstādams dziļas pēdas latviešu rakstos. Arī

Bībeles tulkošanas laikā tur darbojās vairākas autoritātes latviešu valodā, to vidū, garīgo dziesmu autors un tulko-tājs, rakstības reformētājs un gramatikas autors K. Fīre-kers. Kurzemes ģenerālsuperintendents H. Ādolfijs izdeva diezgan plašu latviešu gramatikas kursu, daļēji izmanto-dams K. Fīrekera materiālus. Viņš sagatavoja arī paplaši-nāto latviešu garīgo rokasgrāmatu, kur ietilpināja K. Fī-rekera Bībeles fragmentu tulkojumus un garīgās dziesmas. Abas grāmatas iznāca 1685. gadā. Par Kurzemes literātu lielo autoritāti liecina tas, ka Bībeles tulkojumā lietoja G. Manceļa izveidoto un H. Ādolfija, droši vien, ar K. Fī-rekera palīdzību, precizēto pareizrakstību, izgatavojot tipogrāfijā arī attiecīgos burtus.

Bībeles tulkojums bija paredzēts, protams, arī Kurzemes latviešiem. Tulkojuma revidēšanai jeb cenzēšanai pieaicī-nāja arī Kurzemes mācītājus, taču bija liela atšķirība re-videntu īpatsvarā: Jaunās derības cenzēšanu 1682. gada novembrī veikuši divi Vidzemes mācītāji un 1683. gada au-gustā trīs mācītāji, strādādami divas nedēļas, bet Kurzemē J. Fišera klātbūtnē 1683. gadā ar pārbaudi nodarbojušies desmit cilvēki piecas nedēļas. Kurzemes mācītāji tulkoju-mu atzina par negatavu, un E. Glikam tas bija radikāli jā-pārstrādā. Jauno tulkojuma variantu apstiprināja tikai 1685. gada maijā. Jaunās derības priekšvārds (Mīļais Latvieti") datēts ar 1685. gada 4. maiju, tātad tas rakstīts pēc tam, kad tulkotais teksts vai vismaz tā lielākā daļa jau bija aakceptēta. Jā ievēro, ka revidentu labojumi vēl bija jāpārraksta tīrrakstā, saprotams, ka Jaunās derības ie-spiešanu varēja sākt tikai 1685. gada otrajā pusē. Tātad titullapā minētais gadskaitlis 1685 nenozīmē Jaunās derī-bas iespiešanas nobeiguma, bet gan sākuma gadu, kā parastī, 17. gadsimta grāmatās.

Ar šiem apsvērumiem saskan spiestuves vadītāja J. G. Vilkena izteicieni, kas protokolēti 1691. gada 13. ok-tobrī. Vilkens ziņoja gubernatoram, ka ar 1686. gadu da-tētā igauņu Jaunā derība ir bijusi p i r m ā Bībeles tul-kojuma versija, kas vispār iespiesta. Tātad abās valodās tekstus salika apmēram vienlaikus, bet latviešu valodā ie-spieda pēc igauņu teksta - 1686. gada beigās vai, ticamāk, 1687. gadā.

Jaunās derības tituls (transkribēts mūsdienu rakstībā):

Tas Jauns Testaments

Mūsu Kunga Jēzus Kristus Jeb Dieva Svētais Vārds, Kas Pēc tā Kunga Jēzus Kristus Piedzimšanas no tiem Svētiem Priecās - Mācītājiem un Apustuļiem uzrakstīts.

Seko norādījums uz karaļa doto privilēģiju, minēta iespēšanas vieta, spiestuves nosaukums un gadskaitlis.

Jauno derību (tāpat kā vēlāk visu Bībeli) iespieda 1500 eksemplāros. Tā kā E. Glika dibinātajām skolām bija vajadzīga garīgā literatūra, bet pilnīgās Bībeles iespēšana ieilga, sagatavoja 50 Jaunās derības novilkumus, kurus pēc sabrošēšanas vai iesiešanas izdalīja skolām. Spriežot pēc J. G. Vilkena izteiciena minētajā protokolā, šis Jaunās derības atsevišķais izdevums laists klajā 1689. gadā.

Pēc darba ar Jauno derību E. Gliks stājās pie Bībeles lielākās un no senebreju valodas grūtāk tulkojamās Vecās derības. Par šī darba atsevišķiem posmiem ziņas nav saglabājušās. Ir tikai ziņas par izmaksātajām summām tulkotājam un viņa palīgiem, par ceļa un uztura naudām revidentiem, par Holandē iegādāto papīru, par spiestuvei maksātajām summām.

1689. gada 23. janvārī J. Fišers garākā rakstā karalim par Bībeles tulkošanas principiem un, īpaši, par tulkošanu igauņu valodā (ar ko bija radušies sarežģījumi) iestarpināja piezīmi, ka visa Bībele, izņemot apokrifus, "latviešu valodā jau gatava". Runa, protams, bija ne par iespiesto Bībeli, bet tikai par tulkojumu. Ģenerālgubernatora sekretāra norēķinos minēti revīzijas datumi 1688. un 1690. gadā, tātad Vecās derības tulkojumu izskatīja pa daļām. Zīmīgi, ka revidenti bija tikai Kurzemes mācītāji, arī H. Ādolfijs. Revīzijas laikā klāt bija arī tulkotājs E. Gliks.

J. G. Vilkens 1691. gada 13. oktobrī izteicās, ka spiestuvē jau strādādot ar apokrifu grāmatām, tātad Vecās derības pamatdaļas bija iespiestas. Pēc Vilkena vārdiem, "viss darbs triju nedēļu laikā varētu būt gatavs". Bija pamats uzskatīt, ka 1691. gada beigās visa Bībele būs iespiesta. Pēc Vilkena aprēķina apokrifu apjoms būs 30 loksnes un par šo Bībeles daļu viņam izsniedza avansā 135 dālderus. Taču 1692. gada 1. oktobrī gubernatora sekretārs papildus

norēķinā atzīmēja, ka darba procesā izrādījies lielāks apokrifu apjoms un 14. aprīlī Vilkenam izmaksāta papildus atli- dzība par 8 loksneš. Tātad jāsecina, ka Bībeles iespiešana pabeigta tikai 1692. gada pavasarī. Apokrifu titulā minēts tas pats 1689. gads, kas abām Vecās derības pamatdaļām.

Karalim Kārlim XI veltītais J. Fišera priekšvārds datēts 1689. gada Kārļu dienā, tātad 28. janvārī. Vecajai derībai nav īpašas titullapas, tā ir kopēja visai Bībelei:

Tā Svēta Grāmata

Jeb Dieva Svētais Vārds, Kas Priekš un pēc tā Kunga Jēzus Kristus svētas Piedzimšanas no tiem svētiem Dieva - Cilvēkiem, Praviešiem, Evaņģēlistiem jeb Priecas - Mācītājiem un Apustuļiem uzrakstīts, Tām latviešām Dieva Draudzībām par labu iztaisīta.

RIGA, Gedruckt bei Johann Georg Vilcken, Königl. Buchdrucker, MDCLXXXIX.

Kad Bībele bija iespiesta un iesieta, tās izplatībā radās neparedzēti šķēršļi. Karalim tika iesniegtas sūdzības par igauņu valodā iespiesto Jauno derību, ka tās tulkojums esot nepareizs. Karaļa uzdevumā gubernators apturēja šīs grāmatas izplatīšanu. Gubernators E. K. Sops (Soop) izplatīšanas aizliegumu automātiski attiecināja arī uz latviešu Bībeli. Stāvokli sarežģīja tas, ka ģenerālsuperintendenta J. Fišera attiecības ar karali Kārli XI nebija vairs tik draudzīgas kā pirmajos darbības gados. Karali sevišķi sadusmoja tas, ka J. Fišers pretojās Zviedrijas 1686. gada baznīcas nolikumaattiecināšanai uz Vidzemi.

Lai nokārtotu Bībeles izplatīšanu un citas ieilgušas lietas J. Fišers 1694. gada vasarā atkal devās uz Stokholmu Karalim iesniegtajā plašajā rakstā viņš lūdza atļauju laist klajā latviešu Bībeli, pie tam, dāvinot tās eksemplārus nabadzīgiem iedzīvotājiem. Lai panāktu labvēlīgu karaļa attieksmi, J. Fišers pat biedēja viņu ar iespējamo Bībeles izdošanu Kurzemē: "Kurzemē liek saprast, ka gadījumā, ja šai pusē, Vidzemē, ar latviešu Bībeles izdošanu vēl ilgāk kavēsies, viņi paši to gribētu likt iespiest un izdot, jo pie tās strādājuši tiklab Kurzemes, kā Vidzemes teologi."¹³

Biedēšana ar Bībeles izdošanu Kurzemē varēja būt taktisks manevrs, lai paātrinātu karaļa atļaujas saņemšanu. Taču tai varēja būt arī reāls pamats, ievērojot Kurzemes ģe-

ču tai varēja būt arī reāls pamats, ievērojot Kurzemes ģenerālsuperintendententa H. Ādolfija lielo aktivitāti grāmatu sagatavošanā un izdošanā. Prestiža dēļ arī Kurzemes hercogs neliegtu atbalstu.

Pēc ģenerālgubernatora Hastfera labvēlīgās atsauksmes Kārlis XI parakstīja rezolūciju, kurā teikts: "Lai latviešu Bībeli varētu publicēt, Karaliskā Majestāte atzīst par vajadzīgu, lai Vidzemes un Kurzemes mācītāji, kas strādājuši pie šī Bībeles varianta latviešu valodā, garantē, ka viņi stāv un atbild par to, ka versija visādā ziņā ir pareiza un ka tanī nav atrodams nekādas piedauzības. Kad tāds apliecinājuma un garantijas raksts ienāks, Karaliskā Majestāte dos rīkojumu par šīs latviešu Bībeles izdalīšanu baznīcām un skolām, kas tad tur paliks inventārā."¹⁴

Pagaidām nav atrasts mācītāju garantijas raksts un karaļa rīkojums, bet tie katrā ziņā ir bijuši, jo Bībeli sāka izplatīt. Līdz ar to par Bībeles latviešu tulkojuma izdošanas un klajā laišanas laiku jāuzskata 1694. gads. Kā jau minēts, Bībeli iespieda 1500 eksemplāros. Apmēram 250 no tiem izdalīja par brīvu (daži no šiem eksemplāriem bija iespiesti uz labākas kvalitātes franču rakstāmā papīra "karaliskajām personām"), kādus 800-900 pārdeva nākamajos gados. Daļa atlikušo eksemplāru aizgāja bojā 1709. gada Daugavas plūdos, kas smagi skāra Rīgu. Palikušos 100 eksemplārus pārdeva par zemāku cenu (par dālderu gabalā) vai izdalīja par brīvu. Līdz mūsu dienām saglabājušies apmēram 50-60 eksemplāri, bet lielākā daļa no tiem ir nepilnīgi.

Pārdomas rada J. Fišera teiktais, ka, Bībeles tulkojumu sagatavojot, strādājuši kā Kurzemes, tā Vidzemes teologi. Varbūt, ka viņš ar to domājis tikai tulkojuma revidentu darbu. E. Gliks savā autobiogrāfijā uzsver, ka visu tulkošanas darbu viņš veicis viens pats tikai ar sekretāra palīdzību: "..notika, ka astoņu gadu laikā ar čaklu darbu dienā un naktī (izņemot to laiku, kad darbs bija jāpārtrauc citu amata pienākumu dēļ), ar viena vienīga sekretāra, toreizējā studenta, tagad Lielvārdes mācītāja, Vitena palīdzību svētā Bībele nāca skaidra dienas gaismā, tā ka pieaicinātajiem teologu un cenzoru kungiem no Vidzemes un Kurzemes, ja visas viņu cenzēšanas dienas kopā saskaitītu, nevajadzēja vairāk par 14-15 nedēļām, lai šo vārdu vārdā liktu sev priekšā lasīt, kas taču ir tāds laiks, kādā

Bībeli tik tikko var izlasīt tas, kuram nevajag cenzēt."¹⁵

Izceļot savu darbu, E. Glikš nepatiesi mazina cenzoru jeb revidentu nopelnus: jau Jaunās derības tulkojumu vien revidējot 10 Kurzemes mācītāji strādāja piecas nedēļas, tātad pārrēķinot būtu viena cilvēka 50 nedēļas, nedēļām strādāja arī Vidzemes revidenti. Pie tam Jaunā derība apjoma ziņā ir tikai 1/5 daļa no visas Bībeles. (Glika Bībeles kopējais apjoms ir 2502 lappuses, no tām 508 lappuses Jaunajā derībā.) Teiktais liek šaubīties arī par E. Glika vienpersonisko veikumu.

Nav šaubu, ka E. Glikš ir veicis ārkārtīgi lielu darbu, kas pa spēkam tikai izcili apdāvinātam gara darbiniekam, teicamam seno valodu, sevišķi, latviešu valodas, pratējam, kā arī cilvēkam ar lielisku valodas intuīciju, kas nodrošina nemaldīgu leksisko jaunradi. E. Glika veikumu nebūt nemazina tas, ka viņam palīdzējuši citi gara darbinieki un ka viņš izmantojis arī agrāk publicētos vai nepublicētos Bībeles tekstu tulkojumus latviešu valodā.

Noteikti konstatēta tulkojuma revidentu loma Bībeles teksta galīgajā redakcijā. Ka viņu veikums nav bijuši tikai sīki redakcionālas dabas labojumi, rāda Jaunās derības tulkojuma revīzijas rezultāti 1683. gadā: pēc revidentu norādījumiem Glikam Jaunās derības manuskripts bija radikāli jāpārstrādā un to akceptēja tikai pēc diviem gadiem. Tā kā šie revidenti bija Kurzemes mācītāji, iespējams, ka viņu prasības attiecās uz latviešu valodas vidusdialekta Kurzemes izlokšņu laeksikas ietveršanu tulkojumā.

Nav vēl pilnīgi noskaidrots, cik liela bijusi E. Glika sekretāra K. B. Vitena (Vites) loma Bībeles tulkošanas darbā - vai tas bijis tikai pārrakstītāja un iespiešanas gaitas pārraudzītāja darbs, kā domā E. Dunsdorfs, vai arī Vitens patstāvīgi tulkojis vai koriģējis tulkojumu. Neskaidra ir arī E. Glika otra palīga - Bībeles korektora, toreiz studenta, vēlāk mācītāja M. Klembhena loma. L. Bērziņš raksta: "Kad viņš (Klembhens) no Tīrzas grib pāriet uz Valmieru, tad viņam kā ieteikums noder ilgais darbs, ko viņš priekš tam bez algas strādājis, Bībeli tulkodams latviešu valodā."¹⁶ Lai spriestu par citu mācītāju aktīvo lomu Bībeles tapšanā nav vēl pilnīgi izmantoti visi arhīvu materiāli. Ir ziņas, ka J. Straubergs Zviedrijas ģenerālkonsistorijas arhīvā Stokholmā atklājis dokumentus, kas norāda uz citu mācītāju piedalī-

šanas Bībeles tulkošanā,¹⁷ to gan apšaubā E. Dunsdorfs.

Kā jau minēts, E. Gliks daļēji izmantojis agrāk publicētos un nepublicētos Bībeles tulkojuma fragmentus. Kad Gliks ieradās Vidzemē, viņš varēja mācīties latviešu valodarunās un no iespiestajiem rakstiem, galvenokārt no Manceļa grāmatām. (Tieši E. Glika ierašanās laikā nāca klajā G. Manceļa sprediķu grāmata.) Labodams vēlāk G. Manceļa tulkoto Bībeles fragmentu valodu, E. Gliks tomēr bieži paturējis Manceļa lietotos terminus un viņa stilistiskos paņēmienus.

Daudz lielāka bijusi K. Fīrekera ietekme. Salīdzinot dažādos Bībeles fragmentu tulkojumus, L. Bērziņš secina:

"Tā kā Gliks še pilnīgi seko Fīrekeram, atkāpdamies no Manceļa un grieķu parauga, tad domājams, ka Gliks būs uzmanīgi konsultējis Fīrekeru. Un tā arī izrādās. Vairāk atšķiras apustuļu raksti, bet evaņģēliju perikopes saskan vietām burtu pa burtam. Šur un tur, protāms, arī evaņģēlijos Gliks dažu ko rediģē citādi, īpaši turēdamies pie vienas noteiktas izteiksmes, kur Fīrekers nevar izšķirties starp divi un trīs redakcijām. Bet visumā Fīrekers kā tulkotājs ir ietekmējis arī Glika darbu. Jādomā pat, ka viņš ir tieši likts Glika tulkojuma pamatā."¹⁸

Arī B. Jēgers uzskata, ka "Gliks savā tulkojumā dažreiz pilnīgi seko Fīrekeram."¹⁹ E. Gliks nav izmantojis J. Reitera tulkojuma paraugus, tos laikam pazinis K. Fīrekers un izmantojis J. Reitera tulkošanas paņēmienus.²⁰

Salīdzinājumā daži Bībeles teksta fragmenti G. Manceļa, K. Fīrekera un E. Glika tulkojumā. Citātos atstātas oriģināla rakstības īpatnības, tikai transliterējot tekstu ar latīņu (antīkvas) burtiem.

Mateja evaņģēlija 6. nodaļas 27. - 28. panti

G. Mancelim:

*Kass gir juhsso starrpa, katters sawai Gharrumai weenu
Ohleckti peelickt warr, jeb tass tadehļ ghann bāhdājahss.
Vnnd kapehtc ghadajeeta juhss par tahm Drehbem? Rau-
ghaita us teem Pugkeem wirss Lauku, ka tee augh. Tee nhe
strahda, nedds tee arridzan wehrp.*

K. Fīrekeram:

*Kas juhssu Starpa sawam Augumam weenu Ohleckti pee-
lickt warr, jeb tas tadeļ ganna behdajahs? In kapehc zudaj-*

tees juhs pehc Apgehrbschanas? Mahcaitees pee Puķķehm Laukâ, kâ tahs aug. Tahs ne strahda, neds arrig Wehrpj.

E. Glikam:

Kas warr juhso starpâ sawam Augumam weenu Ohlekti peelikt, jep tas tadehļ behdajahs? Un kapehc zudatees juhs pehc Apgehrbschanas? Mahcaitees pee Puķķehm Laukâ, ka tahs aug: tahs ne strahda, neds arrī wehrpj.

Mūsdienu literārajā valodā:

Kurš jūsu starpā var ar zūdīšanos savam mūžam pielikt kaut vienu olekti? Un kāpēc jūs zūdāties apģērba dēļ? Mācāties no puķēm laukā, kā tās aug: ne tās strādā, ne tās vērpj. (Bībele. Londona, 1966, 984. lpp.)

Jāņa evaņģēlija 10. nodaļas 11. - 14. panti

G. Mancelim:

Es äsmu weens labbs Ghanns, weens labbs Ghanns dohd sawu Dziewibu par tahm Aweem, Bett weens saddärräts Ghanns, katters Ghanns nhe gir, kam tahs Awis nhe peedär, reds to Willku nahkot, und attstahj tahs Awis, und bähgh; Und tas Willks sakamp und is-tränntc tahs Awis. Bett tas sadärrähts Ghanns bähg, Aisto tas gir sa-därrähts, und nhe ohla <neuzmana> tahs Awis. Es ässmu weens labbs Ghanns und zinnu mannas Awis, und wiñji paziest mann.

K. Fīrekeram:

Es esmu tas labbais Gans: Labs Gans dohd sawu Dzihwibu par sawahm Awim. Bet derrets (Algadzis/salihgts) Gans, kas newa ihsts Gans, kam tahs Awis ne peedar, redz Wilku nahkam, in atstahj tahs Awis, in behg: In tas, Wilks tahs sakampj, in isklīhdina (istrenc/iszenna). Bet tas derrets Gans behg, tapehc ka wiñsch derrehts, in ne behda par tahm Awim. Es esmu labs Gans, in pazihstu mannas Awis, in wiñņas manni pazihst.

E. Glikam:

Es esmu tas labbais Gans, weens labs Gans dohd sawu Dwehseli par tahm Awim. Bet derehts Gans, kas ne ihsts Gans, kam tahs Awis ne peedar, redz Wilku nahkam un atstahj tahs Awis, un behg, un tas Wilks tahs sakampj un isklīhdina. Bet tas derrehts Gans behg, tapehc ka wiñsch derrets un ne behda par tahm Awim. Es esmu tas labbais Gans un pazihstu mannas (Awis), un wiñņas manni pazihst.

Mūsdienu literārajā valodā:

Es esmu labais gans. Labais gans atdod savu dzīvību par savām avīm. Derētais gans, kas nav īstais, kam avis nepieder redzēdams vilku nākam, atstāj avis un bēg, vilks tās no laupa un izklīdina, jo viņš ir derēts gans un avis viņam nerūp. Es esmu labais gans, es pazīstu savas avis, un manas avis mani pazīst. (Bībele. Londona, 1966, 1085. lpp.)

Kā redzams E. Glika teksts ir ļoti tuvs K. Fīrekerā tulkojumam.

Neskatoties uz to, ka E. Gliks Bībeles tulkošanas darbā balstījies "uz iepriekšējo paaudžu pleciem" (L. Bērziņš) un viņam vairāk vai mazāk palīdzējuši, viņa tulkojumu revidējuši, koriģējuši un rediģējuši citi mācītāji, darbs kopumā ir viņa veikums. Ar savu personību, stila izjūtu un valodas prasmi viņš mācējis visu Bībeles tulkojumu saliedēt vienā veselumā. Līdzīga aina ir Bībeles pirmajā vācu tulkojumā: M. Luteram palīdzēja F. Melanhtons un valodu speciālisti, bet visam tulkojumam ir M. Luterā personības zīmogs, un literatūras vēsturē šo darbu vienprātīgi dēvē par M. Luterā tulkojumu.

E. Gliks bija Alūksnes draudzes mācītājs (no 1687. gada arī Kokneses apriņķa prāvests) līdz 1702. gadam, kad Alūksni ieņēma un izpostīja krievu karaspēks. Iemācījies krievu valodu, Gliks kopā ar kādu pareizticīgo mācītāju Alūksnē tulkoja Bībeli no senslāvu valodas krievu valodā.

No kādas 1702. gada 23. aprīlī konsistorijai adresētas E. Glika vēstules redzams, ka viņš kopā ar mācītāja amata kandidātu V. Šteidingu sācis gatavot Bībeles latviešu tulkojumu otram izdevumam. Acīmredzot šis Šteidings, kas trīs gadus bija dzīvojis pie Glika, bija labs latviešu un seno valodu pratējs. Gliks raksta konsistorijai, ka gadījumā, ja Šteidingu ieceltu par mācītāju tuvējā Gaujienas draudzē, tas būtu sabiedrībai lietderīgi, jo "latviešu Bībele, ko mēs esam sākuši revidēt pēc pamattekstiem, gatavodami ar Dieva palīgu jaunam oktāva izdevumam, un jau diezgan tālu esam darbā tikuši, šī revīzija tiktu pabeigta un darbs būtu ērtāks, ja viņš <Šteidings> paliktu manā tuvumā."²¹

Šī vēstule ir zīmīga tai ziņā, ka rāda E. Glika neapmierinātību ar pirmo Bībeles tulkojumu. Saprotais, E. Gliks pēc pirmā tulkojuma veikšanas draudzes mācītāja amatā bi-

ja labāk iemācījies latviešu valodu. Taču tas, ka viņš vēstulē uzsver tulkojuma reviziju pēc pamattekstiem, tas ir, pēc senebreju un grieķu oriģināla, norāda uz Glika neapmierinātības galveno cēloni. Liekas, ka lielajā darba steigā (blakus kārtējiem amata pienākumiem astoņos gados pārtulkots viss Bībeles pamatteksts!) E. Gliks ne vienmēr ievērojis oriģinālus, bet gājis vieglāko ceļu - pārcēlis tekstu latviešu valodā no vācu tulkojuma. Ka tas tiešām tā, rāda Bībeles pirmā izdevuma tekstoloģiskā analīze. Tiešā sekošana vācu paraugam redzama, jo sevišķi, tur, kur Gliks nekritiski izmantojis G. Manceļa agrāko tulkojumu. Šādos gadījumos vietām izveidojies pavisam aplams latviskais teksts. Piemēram, Mateja evaņģēlija tulkojumā teikums "tas sodāms augstā tiesā" (Bībele, 1966, 982. lpp.) E. Glika formulējumā skan: "tas būs caur tām runām sodāms" (Tas Jauns Testaments 8. lpp.), sekojot G. Manceļa tulkojumam "tas gir to sodību nopelnījis". Atkārtodams Manceļa formulējumu, arī K. Fīrkers, acīmredzot, nav ieskatījies grieķu oriģinālā. Neskaidrie un pat nesaprotamie formulējumi veidoti pēc M. Lutera vācu tulkojuma "der ist des Rats schuldig", kur Rat nozīmē 'padome' (grieķu oriģinālā synedrion 'padomnieku vai tiesnešu sapulce'), bet tulkotāji, neieskatīdamies grieķu oriģinālā, domājuši vārda Rat citu nozīmi - 'padoms', kam 17. gadsimtā latviskais tulkojums bijis arī runas (G. Mancelim Rat geben - padomu dot, runas dot).²²

Jautājums par to, vai Bībele latviešu valodā tulkojama no autentiskajiem senajiem tekstiem vai no vācu tulkojuma, pārrunāts jau pašā darba sākumā J. Fišera apspriedē ar Kurzemes un Vidzemes mācītājiem. Tika nolemts, ka "jāseko pamatvalodām vairāk nekā kādām versijām (tulkojumiem)".²³ Latviešu tulkojumā E. Gliks tomēr bija nekonsekvents un šo nekonsekvenci, acīmredzot, gribēja novērst Bībeles otrā izdevumā. E. Gliks šo nodomu tomēr nevarēja realizēt. 1702. gadā viņu līdz ar ģimeni aizveda uz Krieviju. Maskavā viņš nodibināja ģimnāziju un bija tās direktors, publicēdams arī vairākus literārus darbus. E. Gliks mira 1705. gada 5. maijā. Tajā pašā mēnesī Vācijā mira J. Fišers, kas 1699. gadā aizbrauca no Vidzemes.

3. Glika Bībeles valoda un stils

Lasot Glika Bībeli, redzam arhaisku izteiksmi, ir daudz

mūsdienu literārajā valodā nelietojamu vai pat pilnīgi nepazīstamu vārdu. Atšķirību no mūsdienu literārās valodas pastiprina vairākas gramatiskās īpatnības, kas svešas mūsdienu lasītājam un runātājam. Vai šī Bībeles valoda ir 17. gadsimta runātā valoda, vai arī to tik īpatnēju izveidojis E. Gliks?

Kā jau minēts E. Gliks latviešu valodu varēja iemācīties gan pēc agrākajiem rakstiem, gan arī no dzīvās runātās valodas. Runāto valodu viņš dzirdēja Rīgā, Daugavgrīvā un visvairāk Alūksnē un tās apkārtnē. Visur viņš dzirdēja latviešu valodas izloksnes, arī Rīgā, kur saplūda latvieši no visiem Latvijas novadiem, taču blakus šīm izloksnēm bija izveidojusies (vismaz galvenajos vilcienos) kāda visiem saprotama sarunu valoda. Uz tās bazējās arī visi latviešu valodā rakstītie un iespiestie teksti, kuros gan bija daudz citu valodu (galvenokārt, vācu valodas) ietekmju. Grūti tagad atpazīt 17. gadsimta runāto valodu. Tās elementus varētu rekonstruēt, atdalot no rakstītajiem tekstiem visus teikumus un vārdkopas, kuros konstatējams burtisks pārcēlums no vācu vai citām valodām. Pārējais varētu būt latviešu runātajā valodā noklausītais vai pēc šī parauga darinātais.²⁴

Kad pēc piecdesmit gadiem iznāca Bībeles otrais izdevums (Kēnigsbergā 1739), tanī bija samērā maz pārmaiņu, salīdzinot ar Glika tulkojumu, kaut gan vairāki mācītāji bija strādājuši tulkojumu revidēdami. Tas rāda, ka Glika tulkojuma valoda pamatos atbilda runātajai valodai, šī runātā valoda gan bija pārveidota, pakļaujot to oriģinālu vai vācu tulkojuma teikumu konstrukcijām, tieši pārceļot frazeoloģismus un darinot jaunus vārdus Bībelē sastopamo jēdzienu izteikšanai.

Īsā pārskatā mēģināsim ielūkoties E. Glika tulkojuma valodas īpatnībās.²⁵

Bībele iespiesta t.s. gotiskiem burtiem, lietojot G. Manceļa ieteiktos burtus mīksto līdzskaņu apzīmēšanai (k, l, n, r) un pamatos ievērojot viņa lietoto pareizrakstību, kas gan pārveidota – vienkāršota un padarīta konsekventāka, tā ka teksti vieglāk lasāmi. Jauno pareizrakstību izstrādāja Kurzemē, un tā vispirms parādījās H. Ādolfija sagatavotajās grāmatās. Domājams, ka pareizrakstības izstrādāšanā piedalījies K. Fīrekers, kaut gan viņa ierosinājumi

bija daudz radikālāki. Galvenās atšķirības no mūsdienu rakstības ir dažas burtkopas atsevišķu fonēmu apzīmēšanai - sch (š), zch (ž), tsch (č), arī ee (ie), īsa saknes patskaņa apzīmēšana ar sekojošā līdzskaņa burta divkāršojumu - manna (mana), patskaņa garuma apzīmēšana ar h burtu - gahja (gāja). Tāpat kā vācu valodā lietvārdi rakstīti ar lielo burtu. Vārdkopas un salikto daļas bieži savienotas ar defisi, piemēram, Warras-Darbs (varasdarbs), Badda-Laiki (bada laiķi). Pieturzīme teikuma vidū (galvenokārt, komata nozīmē) ir slīpa svītra / . Piemērs, transliterējot ar latīņu burtiem:

Swehtigi irr tee / kas Meeru turr / jo tee taps Deewa Behrni saukti.

Lasot Glika Bībeli, katrā lappusē ir jās atopas ar īpatnēju l e k s i k u. Daudz ir arhaismu, vietām arī izlokšņu vārdi. Tagad grūti pateikt, vai dažs arhaisms toreiz bijis apvidvārds, vai visā tautā pazīstams. Arhaismu un apvidvārdu piemēri (mūsdienu rakstībā): apbest 'apbedīt', apsumināties 'apsveicināties' ("Un tie apsuminājās viens ar otru"), balksnis, balksne 'balss', brālnieks 'tēva brālis', braulums 'kaislība' ("to ērzeļu braulums"), ievecēties 'nostāvēties' ("Kad tas [vīns] ievecējas, tad to var ar līgsmību dzert"), gadīgs 'krietns, rūpīgs, godājams', izplaust 'izplatīt, izplatīties', iztēkāt 'iztaujāt, izdibināt', izciltis 'augsts, izcils' ("uz vienu augstu un izciltu kalnu"), kārt 'ap' ("priekš cilvēka neatradās palīgs, kas kārt to būtu"), klabati 'valodas, plāpas' ("esat plukšķētāju mēlēm nodoti un ļaužu klabatos nākuši"), lāgadība 'norēķins, norēķināšanās' ("tiem būs lāgadību dot soda dienā"), laceklis 'mēlnesis, zaimotājs', lipnīgs 'draudzīgs, laipns, mīlīgs' ("lipnīgus vārdus dod", "lipnīga kā kāda stirne"), miesloties 'rotāļāties', mesls, metekls 'nodoklis, nodeva', mīlens 'mīlīgs', nosiržu 'dziļi (no sirds, pie sirds)' ("Es nolādēšu to, ka jūs to nosiržu neņemsiet vērā"), pult 'krist' ("starp slepkavām bij pulis"), rasme 'raža, ienākumi' ("caur tā vērsa spēku nāk lielas rasmes", G. Mancelim: "..daudz ražas", Bībeles 1966. gada izdevumā: "kur vērsis darbīgs, daudz ienākumu"), senene 'senatne' ("Tavi padomi no senenes ir patiesība un pieticība"), strauties 'strauji doties' ("nestrujies pret straumes").

Jāsaka gan, ka arhaismi ir relatīvs, laika gaitā ļoti mainīgs jēdziens. Daudzi E. Glika Bībelē lietotie vārdi, kas mūsdienu gadsimta 20. gados šķita arhaismi, vēlāk atkal ieviesu-

šies valodā un tagad ir literārās leksikas sastāvdaļa. T. Zeiferts 1926. gadā par pilnīgi novecojušos uzskatīja vārdu igt un rakstīja, ka "tikai Bībeles valodā vēl lietojami .. tizls, nievāt, pulgot, šaust, zaimot, visnotaļ" (Latviešu rakstniecības vēsture, 1. daļa, 300. lpp.).

Par iespējamiem E. Glika jaundarinājumiem A. Ozols uzskata vairāk desmit Bībeles tulkojumā lietotu vārdu, starp tiem apgaismot, apliecināt, apstiprināt, atvieglināt, dalība, darboties, dzimtene, īslaicīgs, izspiegot, mazotne, milzenis, noraksts, priekšzīme, ražens, sapulcēties, stundenis, tiesība, viesības.²⁶

E. Gliks tulkojumā lietojis ļoti daudz vācu valodas aizguvumu. Diezgan daudz ir arī senu slāvu valodu aizguvumu, bet mazāk no lietuviešu un igauņu valodas aizgūtu vārdu. Daudzi ģermānismi ir kļuvuši par arhaismiem, daži ir barbarismi, kas lietoti arī mūsdienu sarunvalodā, piemēri: āverste 'augstāks virsnieks', apzēģelis 'zīmogs', bildnieks 'tēlnieks', blaka 'tinte', blaške 'pudele', dancāt 'dejoj, lēkāt', jaktēt 'spēlēties, palaidņoties', lukte 'spuldze, spīdeklis', pikši 'ātri', piņkēt 'mocīt', spangis 'spainis', spītālis 'slimnieks' (lipīgā slimībā), slimības vāts.

Daudziem latviešu cilmes vārdiem vai to atvasinājumiem darinātas jaunas nozīmes vācu valodas ietekmē, piemēram, izsaknot 'iznīdēt' (izraut ar saknēm)' pēc vācu auswurzeln parauga: "Tad izsaknošu es tos no manas zemes vīrus".

Turpinot garīgo rakstu tradīciju, E. Gliks norādāmos vietniekvārdus tas, tā lieto līdzīgi vācu valodas artikulam. Piemērs: "Un tie egipteri spiede tos ļaudis ātri no tās zemes izdzīt". Vācu valodas ietekmē lokatīva vietā bieži lietots savienojums ar prievārdu iekš ("iekš zemes", "iekš tā Kunga vārda"), un priekš lietots ne vien vietas un laika nozīmē, bet arī vācu für nozīmē ("deve priekš viņa").

Vairākus vārdus E. Gliks lieto mums neparastā dzimtē, P. Šmits to izskaidro ar vācu valodas ietekmi. Piemēri: viļņa 'vilnis' (vācu die Welle), stūre 'stūris' (die Ecke), ziede 'zieds' (die Blüte), gults 'gulta' (das Bett). Liekas gan, ka ne visos gadījumos dzimtes variācijas izskaidrojamas ar vācu valodas ietekmi, piemēru vidū P. Šmits min arī vārda prieks variantus prieka un prieca (vācu die Freude), bet tie varēja izveidoties arī pašā latviešu valodā. Jo vairāk

tas domājams tāpēc, ka šis paralēlformas lietojis arī labais latviešu valodas zinātājs K. Fīrekers. E. Glikam ir auklis mūsdienu parastās formas auklis vietā, kaut gan vācu valodā atbilstošais vārds ir sieviešu dzimtē (die Schnur). Šis un citi vārdi rāda, ka dzimtes variācijas nav tikai vācu valodas ietekmētas.

Morfoloģijā ir vairākas arhaiskas parādības. Piemēram daudzskaitļa datīva galotnes ar -ms: augļiems, kājāms, krūtims, sirdims. Refleksīvajiem darbības vārdiem daudzdos gadījumos ir divkārša refleksīvā pazīme, piemēram: izsabrīnījās, atsagādājās, apsakampēs. (Bībelē tāpat kā visā 17. gadsimta literatūrā vēl dzīvas ir darbības vārdu pagātnes ē-celma formas: gāje, mete, sviede, "tad pazine Zauls .. un pielūdze", "tie vīlisteri nāce un sapulcējās, un apmetēs iekš Zunemas".

Arhaiskas formas ir Glika lietotajiem divdabjiem, īpatnējs arī to lietojums. Piemēri: "Meklējiet to Kungu, kamērtas atrastiņš" (vēlāk: atrodams), "Visi cilvēki un lopi, kas laukā ir atrastiņi", "Un tu nezini, ka tu esi bēdīgs un nožēlotins (vēlāk: nožēlojams). P. Šmits secina: "..varam domāt, ka particīps -tins (-tans) būs laikam ticis vispārīgi lietots un būs izzudis tikai pēdējos trīs četros gadu simteņos".²⁷

Mūsdienu nelokāmais divdabis ar galotni -ot E. Glika Bībelē ir lokāmā formā: "Tas Kungs bij sacijis, ka gribots jūs isdeldēt", "Visa viņa zeme esotī sērs", "Citi saka, tu esotš Jānis".

Piederības vietniekvārdi mūsu, jūsu E. Glikam ir lokāmi, saskaņojot ar apzīmējamo vārdu, piemēram: "mūsas acis", "jūsām sievām".

Vācu valodas ietekme visvairāk manāma s i n t a k s ē. Šo ietekmi dažās konstrukcijās pastiprinājuši oriģinālvalodu atbilstošie sintaktiskie paņēmieni. Bieži sastopams nelatviskais atributīvā ģenētīva nostatījums aiz apzīmējamā vārda, piemēram: "Esiet jūs aizmirsuši to blēdību jūsu tēvu un tās blēņas to ķēniņu". Šāda nelatviska konstrukcija retāk sastopama Jaunajā derībā, kur lielāka ir K. Fīrekera ietekme. Taču šī konstrukcija parādās arī Jaunās derības titulā: "Tas Jauns Testaments Mūsu Kunga Jēzus Kristus".

Nolieguma teikumos latviskās divkāršās negācijas vietā pēc vācu valodas parauga lietota vienkāršā negācija, piemēram: neviens aisebēgs no tiem". Vācu valodas ietekme re-

dzama arī konstrukcijā, kur darbības vārda likt formai seko akuzatīvs + infinitīvs, piemērs: "Zalamans .. like tos Izraeļa bērņus tur dzīvot".

Ar Bībeles un tās fragmentu tulkojumiem latviešu valodā ieviesās jauns, no latviešu mutvārdu tradīcijām ļoti atšķirīgs reliģisko tekstu stils. Šā stila tieša ietekme saskatāma buramos vārdos: tā kā reliģiskās formulas un tekstu fragmentus daudzkārt lietoja buršanai, tie ietekmēja arī buramo vārdu stilu.²⁸ Bībeles valoda un daļēji arī stils ilgu laiku bija paraugs nākamo rakstu tulkotājiem un sacerētājiem, tā kā šī Bībeles valodiskā un stilistiskā ietekme gadsimtiem bija manāma latviešu literatūrā. Jūdu dzējas ietekmētais Bībeles tekstu stils tā latviskajā atveidojumā atspoguļojas pat 20. gadsimta literatūrā, piemēram, E. Virzas daiļradē. Tāpat kā cittautu literatūrā, arī latviešu literatūrā cauri gadsimtiem vijušies Bībeles sižeti, atsevišķi aforismi un sentences (piemēram, Aspazijas un Raiņa darbos). Šo stila, valodas un sižeta līniju aizsākums latviešu rakstos meklējams jau pirms E. Glika, bet tikai ar Glika Bībeli izveidojās stingrs pamats turpmāko tradīciju attīstīšanai. Bībeles pirmajā izdevumā saskata arī latviešu literatūras stilistiskās diferenciacijas aizsākumus.²⁹

Kaut arī E. Glika tulkojumā ir daudz nelatviska un tulkojums ne visur pilnīgi atbilst oriģināliem, daži autori šo tulkojumu stila ziņā atzīst par pārāku par turpmākajiem, revidētajiem Bībeles izdevumiem. Brīvi citējot kādu Bībeles fragmentu, E. Virza reiz izteicās: "Gliks nebija burta kalps, viņš bija arī dzejnieks, kas runāja uz lasītāja sirdi un mācēja aizkustināt viņa jūtas. Kas gan tā par izteiksmi, ko tagad redzam Bībelē, piemēram kādā vietā teikts: "Un viņš stipri-runāja." Bet Gliks tai vietā saka: "Un viņš runāja tā, ka viņa vēders uzpūtās no viņa vārdiem." Lūk, tā ir izteiksme!" Neesmu atradis Virzas citēto Bībeles pantu. Taču jāpievienojas viņa domai, ka mums vajadzīgs jauns Glika tulkojuma izdevums - kā latviešu valodas un kultūras vēstures piemineklis. Tam blakus vajadzīga grāmata ar tulkojuma analīzi un komentāriem uz plaša kultūrvēsturiska fona.

Līdz "Latvju dainu" publicēšanai Bībeles tulkojums bija lielākais iespieddarbs latviešu valodā, bet latviešu kultūras vēsturē tas atzīmējams ne tikai grāmatniecības sa-

snieguma dēļ. Bībeles tulkojums veicināja latviešu valodas attīstību: tas nostiprināja vidus dialekta dažu izlokšņu grupu runu ne vien par latviešu rakstu valodas pamatu, bet arī par visas tautas kopējo sazināšanās formu, kā arī veicināja rakstu valodas ietekmi plašā latviešu apdzīvotā teritorijā, tā palīdzot konsolidēt latviešu tautību. Svarīga bija tulkojuma nepieciešamā valodas jaunrade (jauni vārdi; jauni paņēmieni līdz tam nepazīstamu vai nediferencētu jēdzienu izteikšanai, sevišķi, abstraktu parādību apzīmēšanai) un pareizrakstības paņēmieni stabilizēšana. Bībeles ārkārtīgā sižetu bagātība un tanī pārstāvētā Tuvo Austrumu filozofija (gan neviendabīga un pretrunīga) paplašināja latviešu lasītāju garīgo apvārsni.

Bībeles teksta fragmenti

Fragmenti doti mūsdienu rakstībā, gan ievērojot Glikas tulkojuma fonētiskās un morfoloģiskās īpatnības. Lielo burtu lietojums kā Glikam.

Mozus II grāmatas 2. nodaļa

1. Un viens Vīrs no tā Nama Levi nogāje un ņēme vienu Meitu Levi.

2. Un tā Sieva tape grūta un dzemdeja vienu Dēlu, kad nu tā redzeja viņu skaistu esam, tad paslēpe tā viņu trīs Mēnesis.

3. Bet, kad tā viņu ne vairs vareja paslēpt, tad ņēme tā priekš viņu vienu Niedras Šķirstiņu un aptraipija to ar līpamu Mālu un Sviķi, un like to Bērnū iekš tā, un like to Niedrās Up-malā.

4. Un viņa Māsa stāveja no tāļenes, ka tā nomanītu, kas tam notiktu.

5. Un Varaus³⁰ Meita nonāce Upē mazgāties, un viņas Jumpravas staigaja Upes Malā, tad redzeja viņa to Šķirstu Niedro vidū un sūtija savu Kalponi, un like to atnest.

6. Kad nu viņa to atvēre, tad redzeje viņa to Bērnīņu, un raugi, tas Puisens raudaja, un viņa apžēlojās pār to, un sacija: Šis ir viens no tiem Ebreeņu³¹ Bērnīņiem.

7. Tad sacija viņa Māsa us Varaus Meitu: būs man iet un tev vienu Emmu³² aicināt no tām Ebreeņu Sievām, kas tev to Bērnū var zīdināt?

8. Un Varaus Meita sacija us to: Eij, un tā Jumpravano-

gāje un aicinaja tā Bērniņa Māti.

9. Tad sacija Varaus Meita us viņu: Ņem šo Bērniņu un zīdinā man to, es došu tev tavu Algu, un tā Sieva ņēme to Bērniņu un zīdinaja to.

10. Un, kad tas Bērniņš bij paaudzis, tad novede viņa to pie Varaus Meitas, un tas tape viņai par Dēlu, un tā nosauce viņa Vārdu Mozus, un sacija: Tapēc, ka es to esmu no Ūdens isvilkusi.

11. Un tanīs Dienās, kad Mozus bij usaudzis, isgāje viņš pie saviem Brāļiem un apraudzija viņo grūtumu, un redzeja vienu Egipteŗu Vīru vienu Ebreerõ Vīru no saviem Brāļiem sitam.

12. Un viņš skatijās šurp un turp, un ne redzeja ne vienu klāt esam, tad nokave viņš to Egipteri un apslēpe to Smiltīs.

13. Un viņš isgāje otrā Dienā, un raugi, divi Ebreerõ Vīri bārās, un viņš sacija us to Netaisnu, kapēc siti tu tavu Tuvaku?.

14. Tad sacija tas: Kas ir tev par Virsnieku jeb Soģi pār mums liciš? Arig³³ tu šo saki, man ari gribēdams nokaut, it kā tu to Egipteri nokavis esi? Tad bījajās Mozus un sacija: patiesi, šī Lieta ir zinama tapusi.

15. Kad nu Varaus šo Lietu dzirdeja, tad mekleja viņš Mozu nokaut, un Mozus bēdze priekš Varaus, un palike Midijanas Zemē, un pasēdēs pie vienas Akas.

16. Un tam Midijanas augstam Kungam bija septiņ Meitas, tās nāce smelt un pildija tās Ūdens-Siles, ka tās sava Tēva Avis dzirdinātu.

17. Tad nāce tie Gani un nodzine tās, un Mozus cēlās, un isglābe tās, un dzirdināja viņo Avis.

18. Un, kad tās pie sava Tēva Regueļa nāce, tad sacija viņš: Kapēc esat jūs šodien tik drīz nākušas?

19. Tad sacija tās: Viens Egipteŗu Vīrs ir mūs isglābis no to Ganu Rokas, un viņš ir mums ari smēlis un mūsas Avis dzirdinajis.

20. Un tas sacija us savām Meitām: Kur tad ir viņš? Kapēc esat jūs šo Vīru atlaidušas, aicinajiet to, ka tas (ar mums) Maizi ēd.

21. Un Mozum gribejās pie tā Vīra mājot, un tas deve Mozum savu Meitu Ciporu par Sievu.

22. Tā dzemdeja viņam vienu Dēlu, un tas nosauce vi-

ņa Vārdu Gerzons, jo tā sacija viņš: Es esmu Svešinieks Tavis svešā Zemē.

23. Un ilgu Laiku pēc to nomire tas Egiptiešu Ķehniņš, un tie Izraēļa Bērni nopūtēs un brēce pār šo Kalpošanu, un viņo Brēkšana uskāpe no Zemes pie Dieva.

24. Un Dievs dzirdeja viņo Nopūšanu un Dievs atgādājās savas Deribas ar Ābraamu, Īzaaku un Jēkabu.

25. Un Dievs uslūkoja tos Izraēļa Bērnus, un Dievs ņēme to vērā.

Zalamana Augstās dziesmas 4. nodaļa

1. Raugi, tu esi skaista, mana Draudzene, raugi, tu esi skaista, tavas Acis ir kā Baložu (Acis) starp tavām Bizēm. Tavi Mati ir kā viens Kazu ganamajs pulks, kas cirptas ir ūs to Kalnu Gilead.

2. Tavi zobi ir kā kāds ganams (Avju) pulks, kas cirptas ir, kas no Peldēšanas augšam nāk, kas visi Dvīņus vedās, un neviena starp viņam ir ne-augliga.

3. Tavas Lūpas ir kā sarkans Auklis³⁴, un tava Valoda ir mīliga. Tavi vaigi ir kā tie Čaumaļi pie viena Granatā-Āboļa starp tavām Bizēm.

4. Tavs Kaklis ir kā tas Dāvida tūrnis³⁵, kas ustaisīts ir par Ieroču ūskāršanu, kur tūkstošas Priekšturamas Bruņas kaņās,³⁶ visādas Bruņas to Stipro.

5. Tavas divi Krūtis ir kā divi Stirnas-Bērni, kas starp Liljēm gana³⁷.

6. Tiekams tā diena dzestra top un tā Ēna atkāpjās, Es iešu pie tā Mirres-Kalna un pie tā Vīraka-Pakalna.

7. Tu esi visai skaista, mana Draudzene, un pie tevis ne kādas Vainas iraid.

8. Nāc ar man no tā Lībanus, mana Brūte, nāc ar man no Lībanus. Skatajs³⁸ no tā Virs-Gala Amana, no tā Virs-Gala Zentra un Ermoņa, no to Lauvu Alām, no to Leopardiešu Kalniem.

9. Tu esi man to Sirdi atņēmusi, mana Māsa, mīļa Brūte, tu esi man to Sirdi atņēmusi ar vienu no tavām Acīm, ar vienām Šķēdēm³⁹ no tava Kakla.

10. Cik skaistas ir tavas Mīlestības, mana Māsa, mīļa Brūte, cik labakas ir tavas Mīlestības nekā Vīns, un tavas Eljes Smarša nekā visas Kvēpja-Zāles.

11. Tavas Lūpas, ak Brūte! pil ar kausetu Medu, Medus un

Piens ir apakš tavas Mēles, un tavu Drēbju Smarša ir kā tā Smarša no Lībanus.

12. Mana Māsa, mīļa Brūte, tu esi viens aisslēgts Dārzs, viens aisslēgts Avots, viena aiszēģelēta Aka.

13. Tavi Iedēsti⁴⁰ ir kā jauks Dārzs no Granatu-Āboliem ar dārgiem augļiem, Cipera ar Nardiem.⁴¹

14. Nardus un Zavrans,⁴² Kalmus un Kanēles ar visādiem Kokiem no Vīraka, Mirres un Aloes līdz ar visādām labākām Zālēm.

15. It kā viena Dārzu Aka, kā viena Aka ar Dzīvu Ūdeni, kas no Lībanus tek.

16. Celies, Ziemeli, un nāci, Pus-Dienas vējš, pūti caur manu Dārzu, ka vina Zāles pil!⁴³

Markus evaņģēlija 4. nodaļa

1. UN viņš atkal iesāce pie Jūras mācīt. Un daudz Ļaužo sapulcējās pie viņu, tā ka viņš, Laivā kāpis, Jūrā pasēdēs⁴⁴, un visi Ļaudis stāveja Jūr-malī.

2. Un viņš mācīja tos caur Līdzībām daudz un sacīja us tiem iekš savas Mācīšanas.

3. Klausait: Raugi, viens Sējejs isgāje sēt.

4. Un tas notikās, sējot krite cits Ceļ-malī, un tie Putni apakš Debess nāce un apēde to.

5. Un cits krite us to Akminaiņu, kur tam daudz Zemes nevaids, un usdīgs tudaliņ, tapēc ka tam ne bij dziļa Zeme.

6. Bet, kad tā Saule bij uslēkusi, savīte tas un sakalte, tapēc ka viņam ne bija Saknis.

7. Un cits krite starp tiem Ēršiem⁴⁵, un tie Ērši usauge un nomāce to, un tas ne nese Augļus.

8. Un cits krite virs labas Zemes, un nese Augļus, kas auge uņ auglojēs, un nese cits trīsdesmit kārtīgi, cits sešdesmitkārtīgi, un cits simtkārtīgi.

9. Un viņš sacīja us tiem: Kam Ausis ir dzirdēt, tas lai dzird!

10. Un kad viņš viens pats bija, vaicaja viņu tie, kas ar tiem divi padesmitiem⁴⁶ apkārt viņu bija, šās Līdzibas dēļ.

11. Un viņš sacīja us tiem: Jums ir dots zināt to Noslēpumu tās Dieva valstības, bet tiem, kas ārā ir, notiek tas viss caur Līdzībām.

12. Ka tie redzēt redz un nenomana un dzirdēt dzird un nesaprot, ka tie ne kad atgriezās, un tie Grēki tiem top

³ Teksta faksimils ar komentāriem grāmatās: Reiters J. Tulkojuma paraugs. 1675. gadā Rīgā iznākušo latviešu Bībeles tekstu faksimiliespiedums ar B. Jēgera apceri. Stokholmā 1975, Karulis K. Jānis Reiters un viņa tulkojums Rīgā 1986.

⁴ Citēts pēc izdevuma: Dunsdorfs E. Pirmās latviešu Bībeles vēsture. [ASV] 1979, 10. lpp.

⁵ Šiško S. J. G. Vilkena tipogrāfija Rīgā. - Grām.: Bibliotēku zinātnes aspekti. 5. laid. R., 1981, 135.lpp.

Šis apcerējums (grāmatas 132.-156.lpp.) ir plašākais latviešu valodā iespiestais darbs par J. G. Vilkena vadīto J. Fišera tipogrāfiju.

⁶ Dunsdorfs E. Min. darbs, 26.lpp.

⁷ Turpat, 28.lpp.

⁸ Teksts ar komentāriem grāmatās: Reiters J. Tulkojuma paraugs, Karulis K. Jānis Reiters un viņa tulkojums.

⁹ Pēc vecākajiem datiem dzimšanas datums ir 1652.gada 10. novembris, bet pēc jaunākajiem 1654. gada 18. maijs. Līdzšinējā latviešu literatūrā minēts pirmais datums, bet E. Dunsdorfs par vairāk ticamu uzskata pēdējo, kas minēts arī šā gadsimta 60. un 70. gadu vācu literatūrā.

¹⁰ Kundziņš K. Ernsta Glikas nopelni. - Sēta, daba, pasaule, 4.grām. R., 1873, 16.lpp., Bērziņš L. Ernsts Glikas. Darba mūžs un mūža darbs. R., 1935, 11.lpp.

¹¹ E. Glikas autobiogrāfija ietverta viņa rakstā ģenerālgubernatoram Ē. Dālbergam 1699.gada 10.maijā.

¹² Dunsdorfs E., Jēgers B. Jāņa Reitera dzīve avotu gaismā. - Arhīvs [Melburnā], 9.laid., 1969, 62.lpp.

¹³ J. Fišera vācu valodā rakstītais teksts E. Dunsdorfa min. grāmatā, 172.-174.lpp.

¹⁴ Dunsdorfs E. Min. darbs, 176.lpp.

¹⁵ Turpat, 145.lpp.

¹⁶ Bērziņš L. Min. darbs, 30.lpp.

¹⁷ Johansons A. Latviešu literatūra. Stokholmā 1953, 27.lpp.

¹⁸ Bērziņš L. Min. darbs, 30.lpp.

Perikopes - Bībeles fragmenti, ko nolasa dievkalpojumos vai ietver sprediķos.

¹⁹ Grāmatā: Reiters J. Tulkojuma paraugs. Stokholmā 1975, 58.lpp.

- 20 Turpat.
- 21 Vēstules oriģināla teksts min. E. Dunsdorfa grāmatā, 192.lpp.
- 22 Pareizāk šo vietu tulkojis J. Reiters. Tekstu sīkāk analizējis B. Jēgers, sk.: Reiters J. Tulkojuma paraugs. 57. un 73.lpp.
- 23 J. Fišera paskaidrojums karalim 1689.gada 23.jūnijā. Sk.: Dunsdorfs E. Min. darbs, 165.lpp.
- 24 Par 17. gadsimta runātās valodas rekonstruēšanas problēmām sk.: Baltiņa M. 17. gs. teksti un sarunvalodas atpazīšanas iespējas. - Valodas aktualitātes, 1986. R., 1987, 26.-34.lpp., Baltiņa M. 17. gadsimta teksti un virsdialektālā valoda. - Valodas aktualitātes, 1987. R., 1988, 7.-11.lpp.
- 25 Plašākie apcerējumi par Bībeles pirmā izdevuma valodu: Šmits P. Glikā Bībeles valoda. - Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Rakstu krājums, 14.krāj., r., 1908. 21.-100.lpp., Ozols A. Veclatviešu rakstu valoda. R., 1965. Saturā: Bībeles tulkojums latviešu valodā (260.-311.lpp.), Lāme E. Loģiskais princips Glikā rakstībā. -Grām.: Filoloģijas materiāli. R., 1933, 104.-110.lpp.
- 26 Ozols A. Min. darbs, 288.-292.lpp.
- 27 Šmits P. Min. darbs, 36.lpp.
- 28 Sal.: Straubergs K. Latviešu buramie vārdi. 1.daļa. R., 1939, 287.-382.lpp.
- 29 Veidemane R. Stilistiskās diferencēšanās aizsākumi E. Glikā Bībeles tulkojumā. - Valodas aktualitātes, 1986. R., 1987, 35.-45.lpp.
- 30 Faraona. (Grieķu pharaō, vācu Pharao > latviešu senākajos rakstos varaus.)
- 31 Ebreju.
- 32 Aukli, zīdītāju. (Latviešu arhaisms emma, amma no vācu Amme 'aukle'.)
- 33 Vai (vai gan).
- 34 Aukla.
- 35 Tornis. Forma turnis (tūrnis) no vid. slejasvācu turn.
- 36 Karājas. Verbs kart (kārt) senāk arī intransitīvā nozīmē 'karāties'.
- 37 Ganās. Forma gana šajā nozīmē arī dažos nākamajos Bībeles izdevumos.
- 38 Skaties.
- 39 Ar ķēdēm (ar kaklarotu).

40 Bībeles 1966.g. izdevumā: Viss, kas no tava stāva riešas.

41 Bībeles 1966.g. izdevumā: ..ar ciprešu puķēm, kas smaržo pēc nardēm. (Nardes jeb nardi - smaržīgi zemes stumbri, kas bija sevišķi iecienīti senajos un viduslaikos.)

42 Safrāns.

43 Bībeles 1966.g. izdevumā: ..lai pil uz visām pusēm tajā esošo sugu rasojošās, spēcīgās smaržas!

Glika Bībelē izlaists 4. nodaļas pēdējais (17.) pants.

44 Apsēdās.

45 Ērkšķiem.

46 Divpadsmit mācekļiem.

47 Uznāk.

48 Vai ne.

49 Klajā, gaismā.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0305020579

[0,20]

Kontroleksemplārs

Raiņa Literatūras un mākslas
vēstures muzejs

K. Karulis

Bībeles pirmais izdevums
latviešu valodā

1685 - 1694

Māksliniece I. Dēķena
Par izdevumu atbild I. Rākina

Parakstīts iespiešanai 20.11.89. Pasūt. Nr. 1630. Etiķešu papīrs 72×94.

2,5 iesp. l., 2,68 uzsk. l. Tiraža 500 eks. Cena _____ JT 17197.

Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejs,
226050, Rīga, Padomju bulvāris 14.

Iespiests — r/a «Poligrāfists», 2. cehā. 226050, Rīga, Doma lauk. 1.